

Onrust in Den Haag

Onrust in Den Haag

Vier eeuwen oorlog,
conflict en protest

Onder redactie van
Marieke van Delft (eindredactie)
Herman Rosenberg
Onno Sinke
Lex van Tilborg

Amsterdam University Press

De publicatie van dit boek is mogelijk gemaakt door bijdragen van de volgende fondsen:

M.A.O.C. gravin van Bylandt Stichting
Stichting Fonds voor de Geld- en Effectenhandel
Dr. Hendrik Mullerfonds
De Frans Mortelmans Stichting
Stichting Professor van Winter Fonds

Deze bundel verschijnt bij het 125-jarig bestaan van het Historisch Gezelschap te 's-Gravenhage

Afbeelding omslag: N.L. Penning, *Kozakken op het Voorhout*, december 1813. Illustratie in *Het journal van N.J. Baake*, Den Haag, Haags Gemeentearchief, Ov. Verz. H s. 373

Ontwerp omslag: BVDT – Bart van den Tooren
Ontwerp binnenwerk: Prezns – Marco Bolsenbroek, Zutphen

ISBN 978 90 4856 713 3
e-ISBN 978 90 4856 714 0
DOI 10.5117/9789048567133
NUR 689 | 693

© De auteurs / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2025

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

Inhoud

Het Historisch Gezelschap te 's-Gravenhage	7
Pen en zwaard	11
De verschriftelijking van het Staatse leger <i>Eric Ketelaar</i>	
Johan van Oldenbarnevelt als de hertog van Alva	27
Een nieuwsprent over de Haagse strijd tussen Maurits en Oldenbarnevelt <i>Yvonne Bleyerveld</i>	
Hoop op een duurzame vrede	45
Adriaen van de Venne tekent het vertrek van koning Karel II uit Scheveningen op 2 juni 1660 <i>Ariane van Suchtelen</i>	
Petrus van Balen en Anthony van Dalen	63
Twee spinozisten voor de Haagse kerkenraad, 1681 <i>Eric Jorink</i>	
Fluwelen coups op het Binnenhof	83
De staatsgrepen van 22 januari en 12 juni 1798 en de Staatsregeling van 1798 <i>Bart van Poelgeest</i>	
Het journaal van N.J. Baake	99
Rumoer in Den Haag aan het eind van de Franse tijd in woord en beeld <i>Marieke van Delft</i>	
Vissers in verzet	117
Vissersrellen op Scheveningen in de jaren 1881-1882 <i>Henk den Heijer</i>	

Protest op de preekstoel	131
Een Haagse predikant contra Berlijn en Londen rond 1900 <i>Paul Gerretsen</i>	
Katholieken in het geweer tegen de revolutie	143
Een ooggetuige van november 1918 <i>Jelle Gaemers</i>	
Rie Cramer (1887-1977)	157
Hoe een roerig leven tot rust kwam <i>Claudine A. Chavannes-Mazel</i>	
Deftig rechts protest in de residentie	175
Het Verbond voor Nationaal Herstel in zijn Haagse bolwerk <i>Meine Henk Klijnsma</i>	
De zeeheldenpostzegels uit 1943 en 1944	189
Geen collaboratie maar verzet <i>Ronald Prud'homme van Reine</i>	
In dienst van de koningin	205
Adjudanten van Wilhelmina in de eerste maanden na de Tweede Wereldoorlog <i>Onno Sinke</i>	
Terreur in de Trompstraat	217
De <i>Rote Armee Fraktion</i> in Den Haag tijdens de 'Duitse herfst' van 1977 <i>Herman Rosenberg</i>	
Leden van het Historisch Gezelschap te 's-Gravenhage	230
Over de auteurs	235

Het Historisch Gezelschap te 's-Gravenhage

Op 27 januari 1899 kwamen zes historici van diverse pluimage bijeen in Den Haag – twee ambtenaren van de Koninklijke Bibliotheek, een kenner van Oosterse talen, een archivaris, een docent geschiedenis en de directeur van het Koninklijk Penningkabinet – en richtten het Historisch Gezelschap te 's-Gravenhage op. Ook vandaag de dag zijn de leden werkzaam op diverse (historische) terreinen. Het gezelschap telt onder andere conservatoren, archivarissen, hoogleraren, journalisten en hoge ambtenaren onder de leden. De naam ‘gezelschap’ kenschetst een belangrijke eigenschap: het is een groep (kunst)historici die bijeenkomt op informele basis. Er zijn geen statuten, wel gebruiken, waarover later meer. Het belangrijkste is dat er in vriendschappelijke sfeer gesproken en gediscussieerd wordt over historische onderwerpen.

Traditiegetrouw maken de Haagse gemeentearchivaris en de directeur van de Koninklijke Verzamelingen deel uit van het gezelschap. Ook anderszins laat het gezelschap een staalkaart zien van Haagse instellingen die zich bezighouden met geschiedenis: het Mauritshuis, het Haags Historisch Museum, het Nationaal Archief, de Koninklijke Bibliotheek, het RKD – Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis en het Nederlands Instituut voor Militaire Historie zijn bijvoorbeeld vertegenwoordigd. Waren vroeger de directeuren van die instellingen lid, sinds directeuren managers geworden zijn, worden die instellingen vertegenwoordigd door inhoudelijke specialisten. Daarnaast heeft het gezelschap enkele hoogleraren onder de leden. Inhoudelijk streeft het gezelschap van zeventien mannen en vrouwen – hoewel er de afgelopen jaren steeds zestien actieve leden zijn – ook naar diversiteit. De kennis van de leden bestrijkt verschillende tijdsperiodes en specialismen. En na een periode van actief lidmaatschap kan men buitengewoon lid worden waardoor de kring groter is dan de genoemde zestien of zeventien.

Het gezelschap komt in het ‘seizoen’ (september-november en januari-april) maandelijks bijeen. Om de beurt verzorgt een lid een lezing van ongeveer drie kwartier over een onderwerp naar keuze, bij voorkeur over nieuw onderzoek. Na de pauze vindt discussie over het besprokene plaats. Door de verschillende achtergronden van de leden zijn die discussies vaak bijzonder geanimeerd en verrijkend. Dit biedt de spreker dikwijls nieuwe invalshoeken voor zijn of haar onderzoek – zoals bijvoorbeeld het geval was voor een aan-

tal artikelen in deze bundel. Onderwerpen die de laatste jaren aan bod kwamen waren het Nederlandse slavernijdebat in heden en verleden, Johannes Brahms in Nederland en Delft in de Atlas Schoemaker. Jaarlijks vindt in mei of juni een excursie plaats, uiteraard met een historische bestemming. Daardoor leren de leden elkaar in een andere omgeving beter kennen. Ook partners zijn hierbij welkom. Bestemmingen waren de laatste jaren onder andere het Teylers Museum en Lorentzlab in Haarlem, de steden Den Briel, Leeuwarden en Alkmaar, en het ministerie van Algemene Zaken inclusief de Trêveszaal in Den Haag.

De geschiedenis van het gezelschap is een spiegel van zijn tijd. Sinds de laatste geschiedschrijving van Eric Ketelaar in 1998 is het gezelschap minder formeel geworden.¹ Das en pak zijn bij de meeste heren inmiddels een zeldzaamheid. En de functie van voorzitter wordt niet meer jarenlang door dezelfde persoon vervuld maar ieder lid komt aan de beurt. Een aantal jaren geleden is ook het voorlezen van de notulen drastisch ingeperkt. Las de secretaris eerst nog de mededelingen, de discussie en de samenvatting van enkele honderden woorden voor, tegenwoordig geldt dit alleen voor de mededelingen. Ook is het gezelschap sinds lange tijd geheel rookvrij.

In de regel vinden de bijeenkomsten plaats bij de leden thuis. De laatste decennia wijken leden regelmatig uit naar andere plekken vanwege hun beperkte behuizing of omdat ze niet in Den Haag wonen maar wel aan een Haagse instelling verbonden zijn; een Haagse connectie is een voorwaarde tot lidmaatschap. Sinds enkele jaren is de redactieruimte van weekkrant *Den Haag Centraal* de informele huiskamer van het gezelschap geworden. Sommige leden werken op bijzondere locaties en laten het gezelschap daar ook van genieten. Zo is het gezelschap voor lezingen te gast geweest in het Koninklijk Huisarchief en de Frederikkazerne.

Zowel bij het 75-jarig als bij het 100-jarig bestaan bracht het gezelschap een jubileumbundel uit met artikelen van leden. In 1975 was dat *Driekwart eeuw historisch leven in Den Haag. Historische opstellen uitgegeven ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van het Historisch Gezelschap te 's-Gravenhage* ('s-Gravenhage 1975). Bij het honderdjarig bestaan werd het *Jaarboek van de Geschiedkundige Vereniging "Die Haghe"* met elf bijdragen van leden gevuld. Nu het gezelschap 125 jaar bestaat verschijnt deze bundel met artikelen over

1 F.C.J. Ketelaar, 'Een eeuw historisch leven in Den Haag. Het Historisch Gezelschap te 's-Gravenhage honderd jaar', in: *Jaarboek Die Haghe*, (1998), p. 12-21. Ook bij het 75-jarig bestaan werd de geschiedenis van het gezelschap opgeschreven, door L. Brummel, in de bundel die bij die gelegenheid verscheen, *Driekwart eeuw historisch leven in Den Haag. Historische opstellen uitgegeven ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van het Historisch Gezelschap te 's-Gravenhage*. 's-Gravenhage 1975, p. 2-13.

‘Onrust in Den Haag’. Veertien auteurs behandelen verschillende onrustige periodes in Den Haag, soms wat breder uitwaaierend over Nederland.

Het boek begint met een artikel van Eric Ketelaar over de verschriftelijking van het leger, beginnend in de zestiende eeuw onder invloed van de Tachtigjarige Oorlog. Contracten en rekeningen werden steeds vaker op schrift gesteld, waardoor betere controle mogelijk werd op alles wat in het leger omging. Daarna volgen twee meer kunsthistorisch geïnspireerde onderwerpen met de graficus Adriaen van de Venne in de hoofdrol. Yvonne Bleyerveld behandelt een bijzondere klapprent, vermoedelijk ontworpen door Van de Venne, over Oldenbarnevelt, die een relatie legt met het schrikbewind van Alva en waarin de gespannen situatie in 1619 tot uiting komt. Ariane van Suchtelen bespreekt de ontwikkeling van een prent die het vertrek van Karel II in 1660 vanuit de Republiek naar Engeland behandelt, waarop Den Haag en Scheveningen figureren. Men hoopte door de uitgebreide ontvangst van Karel II in de Republiek een duurzame vrede met de overburen te bewerkstelligen, maar die hoop bleek ijdel. Twintig jaar later veroorzaakte Spinoza onrust in Den Haag. Eric Jorink belicht deze kwestie aan de hand van twee kleurrijke lidmaten van de Hervormde Gemeente.

Bart van Poelgeest en Marieke van Delft schrijven beiden over een andere onrustige periode in Den Haag, de tijd van de Franse overheersing rond 1800. De bijdrage van Van Poelgeest heeft twee ‘fluwelen’ revoluties in 1798 tot onderwerp: revoluties zonder bloedvergieten, opgezet door belangrijke Haagse politici, die het hele land raken. Van Delft behandelt een Haags journaal met charmante tekeningen over de jaren 1802-1813 – maar vooral 1813 – het jaar waarin de Fransen het land uitgezet werden en Willem I terugkwam, het begin van Nederland als koninkrijk. Er was nog meer onrust in de Hofstad in de negentiende eeuw, getuige de bijdrage van Henk den Heijer over de vissersrellen in Scheveningen in 1881-1882. Door ontwikkelingen in de visserij en wetgeving werden de verdiensten van de vissers steeds lager en die van de reders steeds hoger, tot dit in die jaren tot uitbarsting kwam.

Afgaande op de bijdragen zou er in de twintigste eeuw de meeste onrust geweest zijn – met name rondom de Tweede Wereldoorlog – want de overige bijdragen betreffen allemaal deze eeuw, maar dat heeft natuurlijk ook te maken met het specialisme van de auteurs. Paul Gerretsen schrijft over een polemische voorvader, dominee J.H. Gerretsen, die vanaf de kansel in de Kloosterkerk en in geschriften mensen tegen zich in het harnas wist te jagen. Jelle Gaemers test de weergave in de memoires van E.B.F.F. baron Wittert van Hoogland van de ontwikkelingen rondom de speech van Pieter Jelles Troelstra in Den Haag waarin hij de revolutie predikte. Als rasecht historicus onderzoekt hij de betrouwbaarheid van memoires als bron.

In de volgende bijdrage van Claudine Chavannes-Mazel komt een onbekende kant van de bekende illustratrice Rie Cramer naar voren. De maker

van zoete kindertekeningen blijkt een zelfstandige vrouw geweest te zijn die lang in Den Haag woonde, opkwam voor vrouwenrechten, tijdens de Tweede Wereldoorlog onderduikers hielp en gedichten tegen de Duitsers schreef. In de jaren 1930 was er sowieso politieke onrust. Meine Henk Klijsma brengt een vrij onbekende, rechts-autoritaire partij voor het voetlicht, het Verbond voor Nationaal Herstel. In de jaren dertig had deze partij landelijk, maar met name in Den Haag, veel succes onder de hogere burgerij. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het verbond verboden. Een deel van de leden werd NSB-er, anderen werden actief in de illegaliteit. Subtiel verzet vond plaats bij het ontwerpen van postzegels op initiatief van de Duitse bezetter, zo laat Ronald Prud'homme van Reine zien. Uiteraard wilden de Duitsers de postzegels met het hoofd van koningin Wilhelmina vervangen. Er werd gekozen voor een serie postzegels met Nederlandse zeventiende-eeuwse zeehelden erop. Wordt medewerking hieraan vaak beschouwd als collaboratie, Prud'homme van Reine toont aan dat dit project juist een daad van verzet was. Het proces werd met opzet vertraagd en op de achtergrond werkten joodse onderduikers mee aan de ontwerpen.

Niet zozeer Haags maar landelijk waren de activiteiten van Erik Hazelhoff Roelfzema als adjudant van koningin Wilhelmina na haar terugkomst in Nederland, het onderwerp van het artikel van Onno Sinke. Hazelhoff Roelfzema vergezelde Wilhelmina op haar toer door Nederland om de oorlogsschade te bekijken en daarbij werd ook Den Haag aangedaan. De bundel besluit met een spannende bijdrage over de schietpartij van de RAF op 19 september in de Haagse Trompstraat. Herman Rosenberg vertelt de ontwikkelingen van de RAF in Nederland die lezen als een spectaculaire misdaadroman – helaas met echte slachtoffers.

‘Onrust in Den Haag’ in veertien bijdragen – de leden van het Historisch Gezelschap te 's-Gravenhage tonen diverse benaderingen in verschillende tijden. Nu dit boek voltooid is maken we ons op voor de volgende vijfentwintig jaar met bijeenkomsten met interessante lezingen en geanimeerde discussies over historisch onderzoek.

Marieke van Delft
Herman Rosenberg
Onno Sinke
Lex van Tilborg

Pen en zwaard

De verschriftelijking van het Staatse leger

Eric Ketelaar

'The pen is mightier than the sword'
– Edward Bulwer-Lytton, 1839

Op de legerhervorming onder prins Maurits in de jaren rond 1600 past het etiket *paperwork revolution* dat de Zweedse historicus Jan Glete een kenmerk achtte van de *military revolution* die plaatsvond vanaf het eind van de zestiende eeuw. Strikte regels inzake de monstering, de soldijbetaling en de boekhouding en een straffere discipline dienden niet alleen de effectiviteit van het leger, maar moesten ook de samenleving beschermen tegen fraude en plundering door uitgehongerde soldaten. Opvallend is de aandacht voor schriftelijke vastlegging. De verschriftelijking van het leger zette door en werd uitgebreid, ook in de zeventiende en achttiende eeuw. Die verschriftelijking zowel aan civiele als aan militaire kant heeft in de literatuur nog nauwelijks aandacht gekregen. Ik hoop een aanzet te leveren met een verkenning van de betekenis van schriftelijke verslaglegging, reglementering en verantwoording in het Staatse leger.

Op het Binnenhof

In 1762 werd Nicolaas van Persijn (1716-1780) benoemd tot kapitein-commandant (met de rang van luitenant-kolonel) van een compagnie Hollandse gardes te voet, deel van het garnizoen in Den Haag (afb. 1).¹ Daarvoor moesten hij en zijn zaakwaarnemer ('solliciteur') Johan Anthony van Meerloo een paar keer een rondgang in het Binnenhof maken. Eerst moest in de stadhoudelijke secretarie de akte van aanbeveling worden opgemaakt, wat ruim 38 gulden kostte. De secretaris van de Raad van State kreeg voor de commissie (aanstelling) 74 gulden, in de Financie van Holland kostte de registratie van de commissie 52 gulden. Daarna werd in de secretarie van Holland bijna negentien gulden plus drie gulden voor de beëdiging betaald. Aan de kamerbewaarders van de Staten van Holland en de Raad van State samen werd 25 gulden geschonken en de door Persijn ingeschakelde zaakwaarnemers, naast de al genoemde Van Meerloo de procureur Isaac Wolffganck, declareerden acht gulden. Alles bijeen kostte deze officersbenoeming waaraan negen actoren plus Persijn en zijn familie meewerkten 220 gulden. En daar kwam de vergoeding voor wapens en uitrusting die Van Persijn aan zijn voorganger schuldig was nog bij.

Afb. 1. Johannes Carré, *Portret van Nicolaas van Persijn (1716-1780)*, 1772. Olieverf op doek, 100 x 82 cm. Rijksdienst cultureel erfgoed, Kunstcollectie, C795

521
d²
1519

Instructie booz den Con- trerolleur van 't Geschut.

I.

DE voornoemde Contrerolleur sal maecken en altydt gereedt hebben een pertinente Staet ende Rolle van alle het Gzof-geschut in het Magazijn van den Lande zijnde / met aentepckeninge van den gewichte / Wapenen / ende andere teyckenen daer op staende / hoe veel Nzers dat elck is schietende / ende van waer het selve den Lande is aengekomen / ende van elcks Affuyten, Wielen / beslagen en onbeslagen / Block-wagens / Dooz-wagens / ende andere Esquipagie daer toe behoorende / mitsgaders van het hout-werck / Nzer-werck / Instrumenten / Wapenen / en alle andere Gereetschappen / soo tot den Crain van 't Geschut als andersints tot den Oozloghe dienende ; tot welcken epnde de Commisen / Stapeliers van de Magazynen tot Doorzrecht en Delft / ende alle andere Commisen van Ammunitie in 's Landts dienste zijnde / gehouden sullen wesen hem daer van openinge te doen.

II.

De selve Rolle sulchs gedresseert zijnde / sal den voornoemden Contrerolleur vervolgens daer by voeghen / alle het gene wes van tijdt tot tijdt in 't boozs Magazijn gelebert / ende daer tegens wederomme tot behoef van de Cochten / versieninge van de Frontieren / ofte andersints uptgelebert sal boozden ; tot welcken sine alle alsulcken ontfang ende uptleveringe geschieden sal / met kennisse en boozweten van den Contrerolleur.

III.

De

Afb. 2. Instructie voor den contrerolleur van 't geschut, 1599. Amsterdam, Vrije Universiteit, pamflet jaar 1599-3